

УДК 343.122+343.14

DOI <https://doi.org/10.32847/ln.2020.11.2.18>

Закревська Т.О.

*здобувач кафедри кримінального процесу та криміналістики
Донецький юридичний інститут Міністерства внутрішніх справ України***ГЕНЕЗИС СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ІНСТИТУТУ СВІДКА В УКРАЇНІ**

Науковий підхід як до проблем кримінального процесуального права в цілому, так і у визначенні шляхів удосконалення окремих процесуальних інститутів, зокрема інституту свідка, передбачає звернення до історичного минулого [1, с. 7]. Значення інституту свідка в кримінально-процесуальному праві України визначається безпосередньо передумовами його зародження, особливостями становлення в міру розвитку людської цивілізації та вивченням його ролі у кримінальному судочинстві.

Сама генеза дослідження становлення інституту свідка у кримінальному процесі України розподілена на такі періоди:

Перший період (від VII-VI ст. до н.е. до XIII ст. н.е.) – звичаєвий формування інституту свідка в Україні пов'язаний із заснуванням перших грецьких міст-держав, що були розташовані на території Північного Причорномор'я (Ніконій, Тіра, Борисфеніда, Ольвія, Херсонес Таврійський) та Київської Русі.

Починаючи з VII-VI ст. до н.е. в грецьких містах-державах діяв «суд народних зборів» – Геліея. Повноправними суддями (геліїстами) були присяжні, обрані народом з числа місцевих мешканців. Основною функцією суду було здійснення правосуддя, де на підготовчій стадії допитували свідків, а в ході судового розгляду їх покази використовувались як головне джерело доказів.

Викликаний стороною свідок мав право відмовитися від дачі показань. І хоча відмова свідка від надання показів в грецьких містах-державах допускалася, проте неявка у судові засідання каралася штрафом. При цьому, суд не брав до уваги показання неповнолітніх чи близьких родичів сторін.

Варто додати, що зі всіх показань свідків, особливе місце мав висновок лікаря, зокрема про тяжкість поранення чи причини смерті (наприклад, в разі отруєння). Так, «висновок експерта» не був окремим джерелом доказів, а охоплювався поняттям «показання свідків». Однак вирішальним доказом вчинення кримінального правопорушення було визнання обвинуваченим своєї вини. До речі, у грецьких містах-державах лише цього було достатньо для винесення судом обвинувального вироку.

Пізніше в часи родового ладу до створення державності (X ст.) на Русі продовжлива існувати система норм усного звичаєвого права. Дані щодо звичаїв східних слов'ян до утворення Київської Русі містяться в літописах і повідомленнях зарубіжних авторів [2, с. 14]. Однак, письмених джерел, які б висвітлювали питання участі свідків у кримінальному процесі не зберіглося [3, с. 37–68], та й не могло бути.

Але, як відомо, до нас не дійшло не тільки будь-якого писаного закону, а й навіть згадки про конкретний закон, який би регулював відносини до XI ст. [4, с. 7; 5, с. 37; 6, с. 17]. Тому подальший пошук витоків становлення та розвитку інституту свідка на території нашої держави необхідно починати з XI століття. Відповідна теза має своє юридичне підґрунття – протягом XI – поч. XII ст. князі почали активно видавати законодавчі акти (статути) і навіть збірники законодавчих актів («Руська Правда», «Правда Ярославичів» та ін.) [4, с. 10–11].

Вперше звичаєве право Київської Русі було законодавчо закріплене саме у «Руській Правді», що складалася з трьох редакцій: 1) коротка «Руська Правда»; 2) розширена «Руська Правда»; 3) скорочена «Руська Правда».

Цей нормативно-правовий акт містив у собі норми різних галузей права, але в першу чергу був зосереджений на нормах кримінального та процесуального права. Перша згадка про свідка міститься у ст. 2 короткої редакції, у якій визначено два види доказів: 1) зовнішній вигляд потерпілого; 2) наявність свідка.

Другий період (XIV ст. – до поч. XVIII ст.) отримав в історії назву «Козацька доба». Це надто складний період для пізнання витоків становлення та розвитку інституту свідка, адже в праві України діяла велика кількість нормативних джерел, які мали різне походження, неоднакову форму і відрізнялися різним змістом та історичним значенням [7, с. 23].

Кримінальний процес Великого князівства Литовського розвивався подібно до Київської Русі. Багато місцевих звичаїв було закріплено у нормах Литовського Статуту («писаного права») [8, с. 62]. Однак наприкінці XIV – у першій половині XVII ст. поступово сформувалася нова система джерел права, зокрема, на Західній Україні і Правобережжі поширилась дія не лише литовських а ще й польських нормативно-правових актів.

Деякі особливості розвитку і законодавчого закріплення інституту свідка можна встановити за допомогою аналізу історичного минулого, перш за все тих держав, які, на нашу думку, внесли найбільший вклад у формування і становлення найважливіших правових інститутів і процесуальних форм сучасності [1, с. 8].

Досить цікавим є обвинувальний процес, з точки зору застосування інституту свідка, який був запроваджений в XIV ст. у Франції. Зокрема, в суді кожен з присяжних зобов'язаний був розповісти все, що він знає про життя та поведінку обвинуваченого. Тобто, присяжні виконували двояку роль: з одного боку виступали як свідки, а з іншого – були суддями [9, с. 25].

Стосовно інших свідків, то вони викликались в судові засідання лише з ініціативи суду. Проте обвинуваченому завчасно повідомлявся їх список, для того щоб він мав

змогу заявити про мотивований відвід того чи іншого свідка. Цікавим є те, що підсудному заборонялось бути присутнім при допиті свідка. Суддя проводив допит одноосібно і заносив показання до протоколу. При цьому однакові показання трьох свідків мали силу беззаперечного доказу.

Водночас, у Німеччині, на початку XIV століття теж стрімко підвищується значення показань свідків. За існуючим на той час законами для засудження певної особи достатньо було заяви присутніх народних засідателів про те, що ця особа серед людей вважається злочинцем. Після гучних заяв «присяжних-свідків» підозрюваний (обвинувачений), навіть не допитувався і відразу засуджувався як «порушник земського повіту» та піддавався покаранню. До того ж, з XV століття було розширено застосування тортур до осіб, засуджених за вчинення злочину або осіб, що були віднесені до категорії «небезпечних злочинців», навіть після відбуття ними основного покарання.

У 1532 році в Німеччині був прийнятий новий кодекс, який носив офіційну назву Кримінально-судового уложення імператора Карла V «Священної Римської імперії німецької нації», більш відомий як Кароліна. Даний документ складався з двох частин. Перша – була присвячена кримінальному процесу; друга – нормам кримінального права.

Слід додати, що окремі норми Кароліни у першій її частині були присвячені виключно свідкові. Зокрема, в статті 11 «Повне показання» зазначено, що кримінальне провадження має бути завершено відповідним винесенням вироку, якщо на підозрюваного вкажуть щонайменше двоє заслужують на довіру свідків. Водночас у ч. 2 зазначеної статті вказано: «Свідків, яких викриють у тому, що вони шляхом надання неправдивих показань підвели або намагалися підвести невинного під кримінальне покарання, повинні бути піддані тому покаранню, яке вони хотіли, або могли накласти своїми показаннями на невинного»

Разом з тим, в Європі на той час все більшої популярності почала набувати практика збереження в таємниці матеріалів досудового розслідування та кримінального судочинства. Лише в цивільних справах сторонам, як і раніше повідомлялися показання свідків, натомість в кримінальних – почали оголошувати лише імена без розкриття основного змісту наданих слідству показів.

Щодо російського законодавства, то на той час на території України воно не діяло. Проте в подальшому, починаючи з XV ст. воно мало значний вплив на розвиток українського процесуального законодавства. Тому є сенс зупинитися на його аналізі, зокрема, щодо становлення та розвитку інституту свідка.

Досвід континентальної Європи (перш за все Німеччини і Франції) знайшов деяке відображення в Судебнику Великого князя Івана Васильовича у 1497 році.

Так, у ст. 1 Судебника було визначено склад боярського суду та межі його компетенції. У ст. 8 було більш-менш окреслено діяльність свідка. Зокрема, свідок повинен був з'являтися в суд у визначений йому службовими особами судової влади термін. Від своєчасного прибуття до суду, свідка могло звільнити лише важка хвороба або військова служба.

В такому випадку він повинен був завчасно надіслати відповідний лист-повідомлення на адресу судової установи. Згідно ст. 50 Судебника за неявку до суду, або несвоєчасне повідомлення, свідки притягувалися до матеріальної відповідальності (накладався штраф).

Згодом за часів Петра I, цар став не лише джерелом права, а й безпосереднім суддею. Відомо, як при придушенні стрілецьких бунтів результати допиту ватажків бунтарського руху доповідалися особисто Петру I, а він, у свою чергу, виносив масові смертні вироки. Проте й надалі сенат повинен був після розгляду особливо важливих справ представити їх для прийняття остаточного рішення царю. Докази, що допускалися в суді, поділялись на три види: 1) особисте зізнання; 2) показання свідків; 3) письмові докази.

Особисте зізнання у вчиненні кримінального правопорушення обвинувачуванним ставилось на перше місце. Для другого виду доказів – показання свідків – були уточнені умови, за яких вони можуть бути визнані як допустимі докази. Зокрема, встановлено категорію осіб, які не можуть бути свідками та визначено мінімальну їх кількість, необхідну для визнання доведеності, або спростування вини.

Більше того, у Військовому артикулі 1715 року (першому воєнно-процесуальному кодексі) було передбачено спеціальний розділ, присвячений свідкам, який так і називався «Глава о свидетелях». Згідно цього розділу, до числа осіб, які не можуть бути свідками, входили:

- особи віком до 15 років;
- особи, які причетні до кримінального правопорушення;
- близькі родичі підозрюваного (обвинуваченого);
- особи раніше засуджені;
- іноземці, інформація про чесне життя яких достеменно не відомо.

При цьому в суді свідок міг бути допитаний тільки суддею. Траплялися випадки коли окремі «знатні (заможні) персони», їх дружини, або прості люди у зв'язку з фізичними вадами здоров'я не могли прибути до суду, тоді до них прямував суддя разом з секретарем, які спочатку приводили зазначених осіб до присяги, а після цього допитували їх на дому (виїзне судове засідання).

Варто додати, що свідки, як сторони захисту, так і сторони обвинувачення, мали рівні права і допитувалися суддею за загальним правилом. Проте, показання надані свідками чоловічої статі вважались вагоміші, ніж показання надані жінками, також суд надавав перевагу показанням «знатних» людей, над показаннями «простого» люду.

Однак, закони Московської держави того часу не були поширені на Україну [7, с. 29]. Законодавчі ж акти місцевої автономної влади стали джерелом українського права тільки після возз'єднання України з Росією.

Третій період (XVIII ст. – поч. XIX ст.) дістав назву «Під імперською владою» [10, с. 178–221]. Починаючи з XVIII ст. основним джерелом регулювання кримінальних процесуальних відносин, зокрема, за участі свідка, були нормативно-правові акти Російської імперії у формі статутів, указів, військових артикулів тощо.

В ході дослідження, було встановлено, що багато питань, які стосуються кримінальної відповідальності свідків, знайшли своє юридичне закріплення у томі XV Зводу законів Російської імперії 1832 року. І хоч офіційно цей документ мав назву «Звід законів кримінальних», проте містив ряд кримінально процесуальних норм. Загалом він складався з двох книг: 1) «Про злочини і покарання»; 2) «Про судочинство у справах про злочини».

В результаті судової реформи 1864 р. інститут свідка у кримінальному судочинстві України отримав подальший розвиток та нормативне закріплення. Розділ восьмий Статуту кримінального судочинства «Про порядок розгляду справи в суді» надавав право сторонам кримінального процесу збирати докази та приводити свідків.

Четвертий період (охоплює початок XX ст. – 1990 рр.) – радянський. Після Жовтневої революції 1917 року, зазнали вагомих змін соціально-політичні, ідейні та правові підвалини життєдіяльності нового суспільства. Починаючи з 20-х років XX ст., джерелами кримінальної процесуальної діяльності були законодавчі акти Народного комісаріату юстиції УРСР [11].

Черговим етапом становлення та розвитку інституту свідка в Україні стало прийняття першого «радянського» КПК УРСР 1922 р., у розробленні якого брали активну участь представники української сторони та делегації інших радянських республік. Кодекс містив шість розділів, 32 глави й 481 статтю [12, с. 24]. З них свідок фігурував в тридцяти семи статтях. Перша згадка зустрічається в ст. 22, зокрема, йдеться про обов'язок суду надати свідкові перекладача, якщо він не володіє мовою, якою здійснюється судочинство.

Згідно ст. 60 КПК УРСР 1922 р. особа, викликана як свідок, зобов'язана з'явитися і розповісти правоохоронним органам все, що йому відомо по суті поставлених запитань слідчим, органами дізнання та судом [13]. А вже відповідно до ст. 62 при неявці свідка без поважної причини слідчий або органи дізнання мали право застосувати привід. Водночас, згідно ст. 61 КПК УРСР 1922 р. не могли бути допитані в процесуальному статусі свідка:

- 1) захисник обвинуваченого;
- 2) особи, які через свої фізичні та психічні вади не здатні правильно та об'єктивно сприймати обставини, що мають значення у кримінальному провадженні.

Згідно ст. 162 КПК УРСР 1922 р. показання свідків заносились до протоколу слідчим, або власноруч допитуваною особою. Під час судового розгляду на початку судового засідання закон вимагав перевірити явку свідків до суду та роз'яснення їм прав і обов'язків. Спочатку свідків допитували сторони процесу, а потім, власне, суддя. Після допиту свідки не могли покинути залу суду без дозволу головуючого до закінчення судового засідання. При наданні показань свідки могли користуватися письмовими нотатками (у випадках, коли показання стосувались будь-яких обчислень, або передбачали надання даних, які важко було зберегти в пам'яті).

Відповідно до ст. 344 КПК УРСР 1922 р. суд, запідозривши допитаних осіб у наданні неправдивої інформації, заносить до протоколу, по можливості дослівно, показання цього свідка, після чого, заслухавши думку прокурора, виносить мотивовану ухвалу про притягнення свідка до кримінальної відповідальності, про що повідомляє свідка та направляє матеріали для досудового розслідування, окремо від даного кримінального провадження в загальному порядку.

У прийнятому КПК УРСР 1927 р. (порівняно з попереднім), відбулося чимало змін та доповнень (намагались врахувати основні прогалини революційного етапу розвитку кримінального процесу), але, незважаючи на

це, інститут свідка зберіг своє існування, повною мірою перейнявши концепцію першого «радянського» Кодексу.

Розвиток кримінального процесуального законодавства наприкінці 1950-х – початку 1960-х рр. відображав наміри держави усунути риси кримінального процесу «сталінського періоду» та певним чином його лібералізувати. Подальший розвиток інституту свідка в радянський період вітчизняної історії, був пов'язаний з прийняттям 25 грудня 1958 року «Основ кримінального судочинства Союзу РСР і союзних республік».

Основи стали правовою базою, на засадах якої в союзних республіках створили нові КПК, та сформулювали ідею єдності правоохоронних органів держави у боротьбі зі злочинністю: суд, прокурор, слідчий та орган дізнання були ланками одного ланцюга, пов'язані між собою спільністю завдань та основоположними принципами [14].

На території України послідуєчий КПК було затверджено 28 грудня 1960 року, та введено в дію з 1 квітня 1961 р. [15]. До нього у відповідні розділи були без змін включені всі норми Основ 1958 року, деякі правові норми раніше чинного кримінального процесуального законодавства з урахуванням слідчої та судової практики, а також досягнення радянської науки кримінального процесу [16, с. 56].

У КПК 1960 року свідок, як активний учасник процесу досудового розслідування злочинів та розгляду справи в суді, отримав досить широку правову регламентацію (ст. ст. 68–71).

Згідно ст. 68 КПК 1960 р. як свідок могла бути викликана кожна особа, про яку є дані, що їй відомі обставини, які відносяться до справи. Свідок міг бути допитаний про обставини, які підлягають встановленню по даній справі, в тому числі про факти, що характеризують особу обвинуваченого або підозрюваного, та його взаємовідносини з ними [15].

Відповідно до ст. 69 зазначеного кодексу не могли бути допитані як свідки:

1) адвокати та інші фахівці у галузі права, які за законом мають право на надання пра-

вової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи, нотаріуси, лікарі, психологи, священнослужителі – з приводу того, що їм довірено або стало відомо при здійсненні професійної діяльності, якщо вони не звільнені від обов'язку зберігати професійну таємницю особою, що довірила їм ці відомості;

2) захисник підозрюваного, обвинуваченого підсудного, представник потерпілого, позивача, відповідача – про обставини, які стали їм відомі при наданні юридичної допомоги підзахисним або довірителям;

3) особи, які згідно з висновком судово-психіатричної чи судово-медичної експертизи через свої фізичні або психічні вади не можуть правильно сприймати факти, що мають доказове значення, і давати показання про них;

4) свідок, який відповідно до заходів безпеки дає показання під псевдонімом, – щодо дійсних даних про його особу;

5) особа, яка має відомості про дійсні дані про свідка, який відповідно до заходів безпеки дає показання під псевдонімом – щодо цих даних.

При цьому відмовитися давати показання як свідки мали право:

1) члени сім'ї, близькі родичі, усиновлені, усиновителі підозрюваного, обвинуваченого, підсудного;

2) особа, яка своїми показаннями викривала б себе, членів сім'ї, близьких родичів, усиновленого, усиновителя у вчиненні злочину.

Крім того, не могли без їх згоди бути допитані як свідки особи, які мають право дипломатичної недоторканності, а також працівники дипломатичних представництв – без згоди дипломатичного представника.

Дізнавач, слідчий, прокурор і суд перед допитом цих осіб, зобов'язаний був роз'яснити їм право відмовитись давати показання, про що зазначалось в протоколі допиту чи в протоколі судового засідання.

Відповідно до ч. 4 зазначеної статті не могли бути доказами дані, повідомлені свідком, джерело яких невідоме. Якщо пока-

зання свідка базувалось на повідомленнях інших осіб, то ці особи повинні бути також допитані [15].

Однак недоліком КПК УРСР 1960 р. було те, що в законі не було чіткого визначення поняття свідка. А наукові дослідження з проблем участі свідків у кримінальному провадженні за радянських часів проводилися переважно у контексті вимог часу, однак більшою мірою полягали у висвітленні позитивних досягнень правової політики держави й передової ролі партії у цьому, аніж у здійсненні детального дослідження правових засад та організації діяльності інституту свідка.

І останній період, з 1990 р. – по сьогодні (сучасний). П'ятий етап становлення та розвитку інституту свідка розпочався з набуттям Україною незалежності.

Спочатку шляхи реформування кримінального процесу у незалежній державі були схвалені Концепцією судово-правової реформи в Україні, прийнятою Верховною Радою України від 28 квітня 1992 року [17] та закріплені в Конституції України у 1996 році [18], основні положення якої стали фундаментом для законодавчого забезпечення участі свідка у кримінальному процесі.

Головною подією на сучасному етапі становлення та розвитку інституту свідка в Україні було прийняття у 2012 році нового Кримінального процесуального кодексу (КПК України), який вступив у дію 19 листопада 2012 року, де у ст. 65 вперше законодавцем було визна-

чено поняття свідка, у ст. 66 закріплено його права та обов'язки, а у ст. 67 зазначено про відповідальність за завідома неправдиві показання, або за злісне ухилення від явки до слідчого, прокурора, слідчого судді чи суду [19].

Таким чином, дослідження історичних (правових) документів, дає змогу констатувати, що інститут свідка в Україні, поступово спочатку увійшов в норми звичаєвого права, а потім, із виникненням держави та права, розвитком її правової системи, отримав законодавчу імплементацію в кримінально-процесуальних нормах.

Аналіз історії розвитку законодавства України дає змогу зробити висновок, що вперше інститут свідка найбільш повно сформувався до кінця 20 століття, тим самим, переважно фрагментарно, визначилося коло його прав і обов'язків. В різні періоди існування держави та права, як України так і зарубіжних країн (Франції, Німеччини, Англії, Сербії тощо) свідок вважався важливою процесуальною «фігурою» кримінального процесу. Водночас законодавчій регламентації статусу цього суб'єкта приділялось недостатньо уваги.

За часи незалежності, до КПК України внесено низку істотних змін, але інституту свідка вони так і не торкнулися, що, на нашу думку, підтверджує факт необхідності суттєвого вдосконалення та доведення до вимог сьогодення норм кримінального процесуального законодавства в частині досліджуваного нами питання.

Анотація

У статті розкрито історико-правові передумови становлення та розвитку інституту свідка в кримінальному процесі України. Виокремлені історичні етапи кримінальної процесуальної регламентації показань свідка. У науці кримінального процесу не проведено комплексних теоретичних розробок показань свідка як джерела доказів у кримінальному провадженні та відсутні окремі монографічні дослідження цього питання. Дослідженням генези кримінального процесуального законодавства на теренах України встановлено різні підходи до показань свідка – від цілковитого невизнання їх доказом (КПК УСРР 1922 р.) й ототожнення з показаннями потерпілого (КПК УСРР 1927 р.) до виокремлення самостійного джерела доказів (КПК УРСР 1960 р.).

Дослідження історичних (правових) документів, дає змогу констатувати, що інститут свідка в Україні, поступово спочатку увійшов в норми звичаєвого права, а потім, із виникненням

держави та права, розвитком її правової системи, отримав законодавчу імплементацію в кримінально-процесуальних нормах.

Аналіз історії розвитку законодавства України дає змогу зробити висновок, що вперше інститут свідка найбільш повно сформувався до кінця 20 століття, тим самим, переважно фрагментарно, визначилося коло його прав і обов'язків. В різні періоди існування держави та права, як України так і зарубіжних країн (Франції, Німеччини, Англії, Сербії тощо) свідок вважався важливою процесуальною «фігурою» кримінального процесу. Водночас законодавчій регламентації статусу цього суб'єкта приділялось недостатньо уваги.

За часи незалежності, до КПК України внесено низку істотних змін, але інституту свідка вони так і не торкнулися, що, на нашу думку, підтверджує факт необхідності суттєвого вдосконалення та доведення до вимог сьогодення норм кримінального процесуального законодавства в частині досліджуваного нами питання.

Ключові слова: свідок, генеза, кримінальний процес, показання, докази, джерела доказів, допит, перевірка показань, оцінка показань.

Zakrevska T.O. The genesis of the formation and development of the witness institution in Ukraine

The article reveals the historical and legal preconditions for the formation and development of the institution of a witness in the criminal process of Ukraine. The historical stages of the criminal procedural regulation of the testimony of a witness are singled out. The science of criminal procedure has not carried out comprehensive theoretical developments of witness testimony as a source of evidence in criminal proceedings and there are no separate monographic studies on this issue. The study of the genesis of criminal procedural legislation in Ukraine established different approaches to witness testimony – from complete non-recognition of evidence (CPC of the USSR in 1922) and identification with the testimony of the victim (CPC of the USSR in 1927) to isolating an independent source of evidence.).

The study of historical (legal) documents allows us to state that the institution of a witness in Ukraine gradually entered the norms of customary law, and then, with the emergence of the state and law, the development of its legal system, received legislative implementation in criminal procedure.

An analysis of the history of the development of Ukrainian legislation allows us to conclude that for the first time the institution of a witness was most fully formed by the end of the 20th century, thus, mostly fragmentarily, defined the range of his rights and responsibilities. In different periods of the existence of the state and law, both in Ukraine and abroad (France, Germany, England, Serbia, etc.), the witness was considered an important procedural "figure" of the criminal process. At the same time, insufficient attention was paid to the legislative regulation of the status of this subject.

Since independence, the CPC of Ukraine has undergone a number of significant changes, but they have not affected the institution of a witness, which, in our opinion, confirms the need to significantly improve and bring to the current requirements of criminal procedure law in our study.

Key words: witness, genesis, criminal process, testimony, evidence, sources of evidence, interrogation, verification of testimony, evaluation of testimony.

Список використаних джерел

1. Кульчицький В. С. Історія держави і права України : навч. посіб. Київ : Атіка, 2001. 296 с.
2. Повесть временных лет: Ч. 1. Москва, Ленинград : Изд-во АН СССР, 1950. 45 с.
3. Субтельний О. Україна: Історія (пер. з англ. Ю. І. Шевчука). Київ: Либідь, 1991. 512 с.
4. Памятники Русского права / под ред. С. Ю. Юшкова; сост. А. А. Зимин. Москва : Юр. лит., 1952. Вып. 1. 561 с.
5. Фроянов И. Я. Киевская Русь: Очерки соц. полит. истории (отв. ред. В. В. Мавродин). Ленинград: Изд-во ЛГУ, 1980. 256 с.
6. Греков Б. Д. Киевская Русь. Ленинград : Госполитиздат, 1953. 568 с.
7. Ткач А. П. Історія кодифікації дореволюційного права України. Київ: Вид-во Київського ун-ту, 1968. 170 с.
8. Кистяковский А. Ф. Общая часть уголовного судопроизводства: лекции. Киев : Семенко С., 2005. 117 с.
9. Полянский Н. Н. Вопросы теории советского уголовного процесса. Москва, 1956. 271 с.
10. Січинський В. Чужинці про Україну. Львів : Фірма «Довіра», 1992. 256 с.
11. Василенко Н. П. Матеріали до історії українського права: в 2 т. Киев, 1929. Т. 1. 336 с.
12. Васильев О. Л. Модель построения предварительного расследования по УПК 1922 года как возможный ориентир реформы современного предварительного следствия. *Российский следователь*. 1999. № 1. С. 20–36.
13. Губар С. В. Кримінальна юстиція в Україні : 1927–1939 роки : монографія. Київ : Хай-Тек Пресс, 2009. 352 с.
14. Основы уголовного судопроизводства Союза ССР и союзных республик : приняты Верховным Советом СССР 25 декабря 1958 г. Москва : Госюриздат, 1960. 29 с.
15. Кримінально-процесуальний кодекс України: прийнятий 28 груд. 1960 р. № 1001–05. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1961. № 2. Ст. 15.
16. Сірий М. Тенденції розвитку кримінального процесу України. *Адвокатура*. 2004. № 1 (9). С. 50–59.
17. Концепція судово-правової реформи в Україні: постанова Верховної Ради України від 28 квіт. 1992 р. № 2296-ХІІ. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2296-12#Text>
18. Конституція України: Закон від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
19. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.